

DE GESCHIEDENIS EN DE RIJKDOMMEN VAN DE BIBLIOTHECAE DOMINICANAE

Martine De Reu

Daar de kloosterbevolking sterk afgenomen was, beslisten in 1991 de oversten van het Gentse dominicanenklooster en van de Vlaamse Provincie (der dominicanen) dat de Gentse dominicanen zich in het zuidelijke gedeelte van hun klooster zouden terugtrekken. Deze beslissing impliceerde dat de bibliotheek verplaatst moest worden, daar deze zich in het te ontruimen gedeelte bevond. Uiteindelijk werd 'Het Pand' als de meest geschikte nieuwe behuizing voor het boekenbezit van de Gentse dominicanen weerhouden. Deze boekenschat werd zes jaar geleden (28 juni 1991) in langdurige bruikleen aan de Gentse Universiteitsbibliotheek overgedragen. De nieuwe Bibliotheca Dominicana ingericht in de noordervleugel, werd plechtig opengesteld op 29 april 1993.

In deze bijdrage willen we in het kort de geschiedenis van de dominicanen te Gent belichten. Daarna zullen we de plaats van de bibliotheken en studie binnen de dominicaanse wetgeving onderzoeken, om tot slot in te gaan op de inhoud van de Bibliothecae Dominicanae.

1. Korte historiek van de dominicanengemeenschap te Gent

Toen de dominicanen zich in 1228 officieel te Gent vestigden, werd hen het voormalige O.L.V.-hospitaal, gelegen naast de Sint-Michielskerk, ter beschikking gesteld. Dit hospitaal was enkele jaren vóór 1204 door de invloedrijke Gentse familie uten Hove¹ gesticht. De instelling had als opdracht aan zieken, armen en reizigers hulp te verlenen². In 1227 was het uten Hove-hospitaal 'gefusioneerd' met het Wittoc-hospitaal, gesticht door Everdeus Wittoc. Deze gelijkaardige instelling was door een brand verwoest in hetzelfde jaar. De aldus

---

¹ Zie o.m. de bijdrage van P. Bergmans over Ermentrudis Utenhove, in: *Biographie Nationale*, dl 25 (1930-32), kol. 986-988; Fr. BLOCKMANS, *Het Gentsche stadspatriarchaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen, 's Gravenhage, 1938, passim (raadpleeg de *indices sub: HOVE, uten*) (en) C. VLEESCHOUWERS, *Het beheer van het O.L.Vrouwshospitaal te Gent en de stichting van de Cisterciënzerinnenabdijen O.L.Vrouw Ten Bos (1215) en Bijloke (1228) door Uten Hove's*, in: *Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgeschiedenis*, 9 (1971), pp. 13-34.

² Voor het hospitaalwezen in het algemeen, zie o.m. U. LINDGREN, *Hospital*, in: *Lexikon des Mittelalters*, 5 (1991), kol. 133-137; G. MARECHAL, *Armen- en ziekenzorg in de Zuidelijke Nederlanden*, in: *A.G.N.*, vol. 2, Haarlem, 1982, pp. 268-280; voor het H. Maria-hospitaal, zie o.m.: L. ELAUT, *Het leven van de Gentse ziekenhuizen vanaf hun ontstaan tot op heden*, Gent, Antwerpen, Brussel, Leuven, 1976, pp. 43-49; *Acht eeuwen Gentse ziekenhuizen*, Gent, 1993, p. 33 (met bibliografische verwijzingen).

gevormde nieuwe instelling werd ondergebracht in nieuwe gebouwen opgetrokken op gronden van de grafelijke familie op de linker Leie-oever, ten zuiden van de Ganzendries. Naast het nieuwe hospitaal werd eveneens een nieuwe cisterciënzerinnenabdij gebouwd, waarvan de leden het hospitaal zouden beheren. Dit was het begin van de Gentse Bijloke-abdij en het Bijloke-hospitaal³.

Door een ruilvereenkomst kon de grafelijke familie nu over de vrijgekomen gebouwen naast de Sint-Michielskerk beschikken. Graaf Ferrand van Portugal en gravin Johanna van Constantinopel gebruikten deze gebouwen om een dominicanenklooster te stichten, bevolkt door paters *de lingua Teutonica*⁴.

De kloostergemeenschap groeide snel aan. Reeds in de tweede helft van de dertiende eeuw waren gemiddeld iets meer dan vijftig broeders lid van het klooster. Dit getal bleef naar alle waarschijnlijkheid constant tot de Franse Revolutie. In deze periode was het klooster het grootste bedelordeklooster in Gent en behoorde het tot de groep van de belangrijker religieuze instellingen van de stad.

Zoals hun regel het voorschreef, stonden de dominicanen te Gent in voor de zielzorg in afspraak met de plaatselijke geestelijkheid⁵. Deze zielzorg bestond vooral uit prediking en het horen van de biecht. In Gent konden de dominicanen ook overledenen begraven, maar zij konden geen herdenkingsdiensten en jaargetijden vieren voor de overledenen. Het termijngebied, d.i. de regio waarin de Gentse dominicanen actief waren, werd tijdens de middeleeuwen in het oosten begrensd door het Land van Dendermonde, Baardegem, Grembergen,

³ Zie voor de geschiedenis van de Bijloke-abdij en het Bijloke-hospitaal: *Monasticon Belge*, t. VII: Province de Flandre Orientale, vol. 3, Luik, 1980, pp. 329-353 met uitvoerige bibliografie, aan te vullen met: *Acht eeuwen Gentse ziekenhuizen*, pp. 36-45.

⁴ Voor de geschiedenis van de Gentse dominicanen verwijzen wij naar: W. SIMONS, *Bedelordekloosters in het graafschap Vlaanderen*, Brugge, 1987, pp. 72-74; W. SIMONS, *Stad en apostolaat. De vestiging van de bedelorden in het graafschap Vlaanderen (ca 1225-ca 1350)*, Brussel, 1987 (Verhandeling van de KAWLSK, Klasse der Letteren, nr 121), passim; W. SIMONS, G.J. BRAL, J. CAUDRON, J. BOCKSTAELE, *Het Pand. Acht eeuwen geschiedenis van het oud dominicanenklooster te Gent*, Tielt, 1991; J. DE PUE, o.p., *750 jaar dominikaans leven te Gent*, Gent, [1978]; J. DE PUE, o.p., *De paters dominikanen te Gent*, Gent, [1982].

⁵ Zie voor een algemene situering van de dominicanen: W. SIMONS e.a., *Het Pand*, pp. 11-36; W. SIMONS, *Stad en apostolaat*, pp. 168-231 (en) de volgende artikels met uitvoerige bibliografie: Frati Predicatori, door L. Abele Redigonda, o.p., in: *Dizionario degli Istituti di Perfezione*, 3 (1976), kol. 923-970; Frères Prêcheurs, door M.H. Vicaire, in: *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, 18 (1977), kol. 1369-1410; Dominikaner, door A. Eßer, o.p., in: *Theologische Realencyclopedie*, 9 (1982), pp. 127-136; Dominikaner, Dominikanerinnen door D. von Huebner et al., in: *Lexikon des Mittelalters*, 3 (1986), kol. 1192-1220.

DE BIBLIOTHECAE DOMINICANAE TE GENT

Moerzeke, Hamme, Elversele en Belsele. In het zuiden werd de grens gevormd door o.m. Heestert en Avelgem. De andere grenzen zijn minder precies gekend⁶. De dominicanen waren, net als sommige andere bedelorden, ook actief in het begijnwezen. Zij predikten voor begijnen en namen hen de biecht af (net als voor de andere leken). Verder waren zij aan sommige begijnhoven verbonden in een adviserende en controlerende functie. In Gent werkten de dominicanen zelfs mee aan de stichting van het Sint-Elisabethbegijnhof (1236)⁷. Leden van de Vlaamse dominicaanse provincie staan nu nog de begijnen bij van de opvolger van dit begijnhof, namelijk het Groot-begijnhof (Sint-Amandsberg). De Gentse dominicanen controleerden tevens sommige andere instellingen, zoals bijvoorbeeld de Gentse leprozerie (=Rijke Gasthuis)⁸ en de hospitalen te Geraardsbergen, Aalst en Ninove.

In de eerste helft van de 13e eeuw speelde het klooster een belangrijke rol in de provincie *Teutonia*. In 1233 en 1252 werden er de bijeenkomsten van het provinciale kapittel georganiseerd, en van 1236 tot 1240 was een lid van het klooster, Berthold Draco, provinciaal prior. Vanaf 1260 behoorde het klooster tot de provincie *Francia*⁹. Ook na de overheveling naar de provincie *Francia* bleef het klooster te Gent belangrijk genoeg om er een provinciaal kapittel te organiseren (1331). Tijdens het Westers Schisma gingen in het Gentse dominicanenklooster de vergaderingen door (in december 1379 en juni 1380), waarin de Vlaamse seculiere en reguliere geestelijkheid haar steun betuigde aan Urbanus II, die tevens gesteund werd door de Vlaamse graaf.

De Gentse dominicanen vervulden eveneens een belangrijke functie in de middeleeuwse seculiere wereld. Zo onderhielden zij uitstekende relaties met het stadsbestuur. Net als de andere bedelorden ontvingen zij gewone aalmoezen (geld, maar ook wijn en haring); zij kregen evenwel ook speciale subsidies, bijvoorbeeld voor de organisatie van een provinciaal kapittel of wanneer één van de leden van het klooster het *magisterium* aan de universiteit behaalde. Samen met de franciscanen groeiden zij uit tot de religieuze vertegenwoordigers van de stad. Zo werden zij o.m. aangesteld tot aalmoezenier van het gemeenteleger. De goede betrekkingen tussen stadsbestuur en dominicanenklooster kunnen o.m. worden verklaard doordat een groot deel van de dominicanen afkomstig waren uit de families die het Gentse stadsbestuur in handen hielden.

---

⁶ W. SIMONS, *Stad en apostolaat*, p. 190.

⁷ W. SIMONS, *Stad en apostolaat*, pp. 217-223; W. SIMONS e.a., *Het Pand*, p. 43.

⁸ Zie voor de geschiedenis van het 'Rijke Gasthuis': *Monasticon Belge*, t. VII: Province de Flandre Orientale, vol. 2, Luik, 1977, pp. 179-193 met uitvoerige bibliografie, aan te vullen met: *Acht eeuwen Gentse ziekenhuizen*, pp. 25-28.

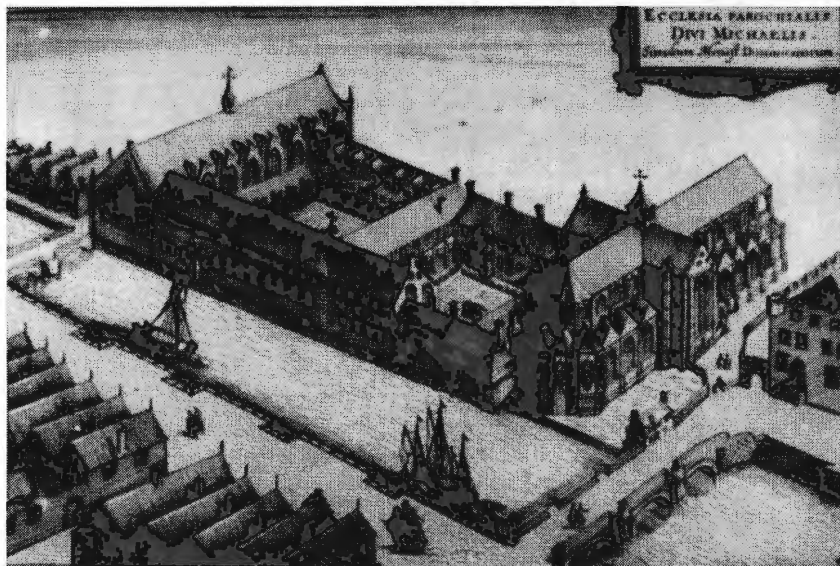
⁹ W. SIMONS, *Stad en apostolaat*, pp. 136-140.

MARTINE DE REU

Ook met het grafelijke hof leefden de Gentse dominicanen in een goede verstandhouding. Hierboven zagen we reeds hoe de grafelijke familie aan de wieg stond van de stichting van het Gentse klooster. In de veertiende eeuw waren regelmatig Gentse dominicanen biechtvader van de Vlaamse graaf (Jan van Daelputte van 1352 tot 1359, opgevolgd door Jan van de Moere (+1393)). Ook de hertogen van Bourgondië kozen bij voorkeur dominicanen - maar niet noodzakelijk Gentse - als biechtvader.

Precies doordat de Gentse dominicanen zowel met het stadsbestuur als met de graven, later hertogen, goede relaties onderhielden, waren zij de aangewezen onderhandelaars in conflicten. Zo bemiddelden zij samen met vertegenwoordigers van de andere Gentse bedelordenkloosters bij Lodewijk van Male na de overgave van Gent (in januari 1349)¹⁰.

Door de aanpassing aan het leven in en van de stad, geraakte de beleving van de armoederegel geleidelijk aan op de achtergrond. De hertogen van Bourgondië, vooral in de persoon van Filips de Goede, stuurden aan op een hervorming. De

“Het Pand”, uit A. Sanderus, *Flandria illustrata*, Keulen, 1641

¹⁰ Zie voor de geschiedenis van Gent in deze periode: W. PREVENIER, M. BOONE, De ‘Stadstaat’-droom, in: *Gent. Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, pp. 81-105 met uitgebreide bibliografie, aan te vullen met: D. NICHOLAS, The governance of fourteenth-century Ghent: the theory and practice of public administration, in: *Law, custom and the social fabric in medieval Europe. Essays in honor of Bryce Lyon*, ed. B.S. Bachrach en D. Nicholas, Kalamazoo, 1990, pp. 235-260.

DE BIBLIOTHECAE DOMINICANAE TE GENT

centrale figuur in deze hervorming was Jan uten Hove (ca. 1420 - 1488)¹¹. Als prior voerde deze te Gent een drastische hervorming door. Deze hervorming werd tevens in andere dominicanenkloosters doorgevoerd. De hervormde kloosters werden onttrokken aan hun provincie en gingen deel uitmaken van een nieuwe samenhang, namelijk de Hollandse congregatie. De hertogen van Bourgondië steunden deze hervormde kloosters niet enkel moreel, maar ook financieel. Gent kreeg van hertogin Margareta van York een uitzonderlijk groot geschenk: namelijk een vleugel aan het westpand. Deze vleugel zou in 1474 de nieuwe kloosterbibliotheek herbergen.

Vanaf de zestiende eeuw waren de Gentse dominicanen, net als zovele andere mendicanten, ingeschakeld in de bestrijding van het protestantse en humanistische ideeëngoed¹²: zij spoorden verdachte geschriften en drukwerken op (vanaf 1521), censureerden rederijkersteksten (vanaf 1537); controleerden de preken van de seculiere en reguliere geestelijkheid, schreven werken tegen de leer van Luther, Calvijn, Zwingli en de anabaptisten¹³ en traden op als inquisiteurs. O.m. door hun actieve rol in de bestrijding van het protestantisme, was het dominicanenklooster een sterk geveiseerd doelwit tijdens de beeldenstorm (1566). De plunderingen golden vooral de kerk en de bibliotheek: de boeken werden naar de Leievleugel gebracht en van daaruit in de Leie geworpen¹⁴.

Enkele maanden nadat de calvinisten o.l.v. Jan van Hembyze en Frans van Ryhove de macht gegrepen hadden te Gent (1 november 1577), verlieten de dominicanen hun klooster (mei 1578). De achtergelaten inboedel van het klooster werd openbaar verkocht en de kerk voor de protestantse eredienst ingericht. In 'Het Pand' werd een Latijnse school opgericht, die de leerlingen in de nieuwe leer onderwees en ze voorbereidde op universitaire studies. Vanaf 1580 herbergde 'Het Pand' ook een theologische hogeschool, die calvinistische predikanten opleidde. De scholen werden op 12 september 1584 gesloten, vijf dagen voordat Alexander Farnese Gent heroverde.

---

¹¹ Zie over deze figuur: R.M. MARTIN, Un réformateur avant Luther: le dominicain Jean Uytenhove de Gand. Notes sur la réforme des Frères-Prêcheurs dans les provinces du Nord, in: *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, 3e reeks, dl. 10, Leuven, 1914, pp. 33-35 en de bijdrage van A.C. De Schrevel in: *Biographie Nationale*, dl 25 (1930-32), kol. 994-995.

¹² Zie voor de geschiedenis van Gent in deze periode: J. DECAVELE, P. VAN PETEGHEM, Gent 'absoluut' getemd, in: *Gent. Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, pp. 107-133 met uitgebreide bibliografie.

¹³ Zie: W. SIMONS e.a., *Het Pand*, p. 51.

¹⁴ MARCUS VAN VAERNEWIJCK, *Van die beroerlicke tijden in de Nederlanden en voornamelijk in Ghendt*, 1566-1568, ed. F. Vanderhaeghen, Gent, 1872, boek II, hfst. 4, deel 1, pp. 113-114 en pp. 116-117 (Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen, reeks iv, nr 1). Getuigen verklaarden aan de auteur dat de boeken diverse fortuinen waard waren.

De dominicanen keerden vrijwel onmiddellijk terug naar hun klooster en konden rekenen op de financiële steun van de vorst en van het stadsbestuur om de schade te herstellen en hun bibliotheek te vervangen. Zij hervatten ook hun prediking en waren actief in de spirituele begeleiding van leken, o.m. door het promoten van gebedsbroedersschappen¹⁵.

Aan het einde van de achttiende eeuw vervulden de Gentse dominicanen nog steeds nauwgezet de taken waarvoor zij zich ca. 550 jaar eerder te Gent hadden gevestigd: hun belangrijkste opdrachten waren nog immer de biecht en de prediking in het enigszins ingekrompen termijngebied¹⁶. Na de Franse revolutie en de annexatie van onze gebieden door Frankrijk werden de dominicanen opnieuw uit hun klooster verdreven. In juli 1796 namen ambtenaren van het Franse régime de gebouwen en de inboedel (waaronder de bibliotheek) in beslag; in november van datzelfde jaar werden de dominicanen effectief uit hun klooster gezet¹⁷. De boeken en kunstschaten van het dominicanenklooster - en van de andere religieuze instellingen van Oost-Vlaanderen - werden overgebracht naar de eveneens geconfisceerde gebouwen van de Baudeloo-abdij¹⁸. Toen in januari 1797 het klooster als nationaal goed verkocht werd, slaagde pater-prior P. Colman erin het klooster via een stroman aan te kopen. De dominicanen bewoonden voortaan hun klooster als gewone burgers. Zij hadden echter geen bestaansmiddelen meer en werden aldus gedwongen het grootste deel van hun klooster te verhuren aan particulieren. In 1822-23 was de situatie zo dramatisch geworden dat de vier overgebleven dominicanen zich gedwongen zagen om hun gebouwen te verkopen. De toestemming vanuit Rome werd hen verleend op 20 juni 1823 en reeds op 16 juli van hetzelfde jaar was 'Het Pand' eigendom van P.D. Velleman, een Gentse architect en houthandelaar.

---

¹⁵ Zie over één van deze gebedsbroedersschappen, nl. deze van O.L.V. van de Rozenkrans: P. TRIO, *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving. De broedersschappen te Gent in de late middeleeuwen*, Leuven, 1993, pp 53-55 (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis. Series B vol. 11) ; M. THERRY, *Vrome praktijken (1559-1795)*, in: *Het bisdom Gent. Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991, pp. 198-200 (met uitgebreide bibliografie).

¹⁶ Zie o.m. R. WEEMAES, *Kloosters en kloosterleven (1559-1795)*, in: *Het bisdom Gent*, pp. 171-172 (en) M. CLOET, *Het sacramenteel leven*, in: *ibidem*, p. 186.

¹⁷ Zie voor de repercussie van de Franse Revolutie op seculiere en reguliere geestelijke instellingen in onze gebieden: L. PRENEEL, *Het bisdom van 1795 tot 1801*, in: *Het bisdom Gent*, pp. 245-256.

¹⁸ Zie voor de oorsprong van de latere Gentse universiteitsbibliotheek: R. APERS, *Schets eener geschiedenis der Universiteitsbibliotheek te Gent*, Gent, 1933 ; A. DEROLEZ, *Oorsprong en beginjaren van de Universiteitsbibliotheek te Gent (1797-1830)*, in: *De Vlaamse Gids. Boek en bibliotheek*, 87,4 (1987), pp. 16-23 ; L. ZABEAU-VAN DER VERREN, *De Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek*, in: *Tussen Kunst en Kennis*, Gent, 1992, pp. 41-44. Zie verder het artikel van G. Milis-Proost in deze aflevering van HMGOG.

DE BIBLIOTHECAE DOMINICANAE TE GENT

De dominicanen gingen nu in het St.-Elisabeth-begijnhof wonen. Na enkele jaren kende de orde een heropleving en kon de dominicanenorde twee huizen aankopen in de Peperstraat (1835 en 1842). De groeiende dominicanengemeenschap te Gent wou graag 'Het Pand' opnieuw aankopen, maar dit werd hen geweigerd door eigenaar Velleman. Na onderhandelingen met verschillende instellingen konden zij de gebouwen van het vroegere Rijke Gasthuis aankopen (1845)¹⁹, van waaruit zij hun apostolaat opnieuw waar maakten. Hier brachten zij een nieuwe boekencollectie samen, deels door aankoop, deels door de verwerving van boeken uit niet heropgerichte dominicanenkloosters (o.a. Ieper, Brugge, 's Hertogenbosch, Mechelen) en uit diverse abdij- en kloosterbibliotheken behorende tot andere kloosterorden (o.a. Affligem, St.-Hubert). Tegen het einde van de vorige eeuw was het klooster opnieuw uitgegroeid tot een dynamische gemeenschap en werd er zelfs een generaal kapittel georganiseerd (1871). Tijdens de laatste decennia van deze eeuw heeft de dominicanenorde, net als zovele religieuze orden in België, te kampen met een sterk verminderd aantal roepingen, zodat het aantal kloosterlingen sterk afgenomen is. Dit leidde tot de afschaffing van meerdere kloosters, zoals dit te Tienen (opgeheven in 1978, na het afbranden van de kloosterkerk) en dit te Lier (1984). Delen van het boekenbezit van deze opgeheven instellingen verrijkten het (derde) boekenfonds van de Gentse dominicanen²⁰, maar ten slotte moesten zij ook zelf afstand doen van hun bibliotheek.

Het betreffende contract, ondertekend door P. G. Syx, prior van het Gentse dominicanenklooster, P. R. Van Wassenhove, syndicus van hetzelfde klooster en Prof. dr. L. De Meyer, rector van de Universiteit Gent, bepaalt dat de dominicanen hun historische bibliotheek voor een periode van 30 jaar in depot geven aan de universiteit. Deze deponering wordt na het verstrijken van die periode automatisch verlengd voor een nieuwe termijn van 30 jaar, tenzij één der partijen het contract minimum één jaar op voorhand opzegt. De Universiteit Gent van haar kant verbindt zich ertoe de boeken op te stellen in 'Het Pand', deze te conserveren en toegankelijk te maken voor consultatie. Het contract bepaalt evenwel ondubbelzinnig dat de dominicanen eigenaar blijven van de in depot gegeven boeken en dat zij bijgevolg hun recht behouden om de boeken te verkopen. In dit geval heeft de Universiteit Gent het eerste recht van bod op elk te koop aangeboden stuk.

---

¹⁹ Zie noot 8.

²⁰ Zie voor de recente geschiedenis van de dominicanenbibliotheek: P. D'HAESE, o.p., De bibliotheek van de dominicanen te Gent, in: *Vlaamse Religieuze Bibliotheken. Informatie*, 23 (1993) 49-52.

2. De dominicaanse constituties

2.1. Beknopte geschiedenis van de dominicaanse constituties

In 1216 keurde paus Honorius III het dominicaans kanonikaal gemeenschapsleven gebaseerd op de regel van Augustinus goed. Het betrof hier de *regula recepta*, dit is het *praeceptum*, voorafgegaan door de eerste zin van de *ordo monasterii* (beide opgesteld door Augustinus)²¹. Daar deze regel te vaag is om het dagelijkse leven van een religieuze gemeenschap vast te leggen, stelden Dominicus en zijn opvolgers bijkomende leefregels op; dit zijn de *consuetudines* of constituties. De oudste dominicaanse constituties (1215-1237), grotendeels opgesteld tijdens het leven van Dominicus (+1221), bestaan uit een inleiding, een proloog en twee *distinctiones*²². De eerste *distinctio* telt 25 *capitula* en bevat richtlijnen voor het eigenlijke kloosterleven: de dagorde met koorofficie, maaltijden, reguliere observanties, het noviciaat... De belangrijkste bron van de eerste *distinctio* zijn de *consuetudines* van Premontre. Deze eerste *distinctio* werd aangepast aan de specifieke opdracht van de dominicanen: het apostolaat onderbouwd door studie. Het dagelijkse leven is er minder overladen met liturgische oefeningen en ascetische verplichtingen dan in de *consuetudines* die als bron hebben gediend²³. Tevens viel de handarbeid weg. Ten slotte kon dispensatie voor verschillende verplichtingen verkregen worden, zodat nog meer tijd vrijkwam voor studie en zielzorg.

De tweede *distinctio* bevat 37 *capitula* en behandelt de administratie van de orde en de activiteit van haar leden. De hiërarchische structuur van de orde werd er vastgelegd en we vinden er tevens verscheidene bepalingen betreffende de studies van de toekomstige predikanten. Deze tweede *distinctio* bestaat uit originele verordeningen en geeft de dominicaanse constituties een eigen plaats in de monastieke en kanonikale wetgeving.

Tijdens het algemeen kapittel van 1241 werd een nieuwe *ordinatio* van de dominicaanse constituties goedgekeurd. Talloze correcties en aanvullingen hadden immers de oorspronkelijke constituties tot een moeilijk bruikbaar instrument gemaakt. De revisie werd doorgevoerd door Raymundus van Peñafort, derde magister-generaal (1238-1240). Deze canonist, die van 1218 tot 1222

²¹ Zie voor de verschillende regels van Augustinus: L. VERHEIJEN, *La Règle de Saint-Augustin*, 2 dln, Parijs, 1967.

²² A.H. THOMAS, *De oudste constituties van de dominicanen. Voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling (1215-1237)*, Leuven, 1965 (Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique 42). De tekst van de oudste constituties werd afgedrukt op pp. 309-369.

²³ Zie b.v. D I, c. 4: *Hore omne in ecclesia breviter et succincte taliter dicantur, ne fratres devotionem amittant et eorum studium minime impediatur*, in: A.H. THOMAS, *De oudste constituties*, p. 316.

magister regens was aan de universiteit van Bologna, heeft de oude tekst logisch geordend door de bepalingen te hergroeperen. Verder preciseerde hij de formulering en polijste hij de stijl²⁴.

Enkele jaren na de revisie door Raymundus van Peñafort, werd de tekst van de constituties opnieuw herzien. Dit gebeurde op het moment dat de *ordinatio* van Humbertus van Romans, vijfde ordegeneraal (1254-1263) de liturgische gebruiken van de dominicanen uniformiseerde²⁵. Humbertus van Romans beperkte zich bij zijn herwerking van de constituties tot het inlassen van bepalingen die sedert de vorige revisie door de algemene kapittels aan deze constituties waren toegevoegd²⁶. Deze versie bleef de basis van de dominicaanse constituties tot in 1924²⁷.

2.2. Lezen en studeren in de dominicaanse constituties

De oudste constituties besteden uitvoerig aandacht aan de studie van de toekomstige predikanten. Hun opleiding en studiefaciliteiten worden vooral behandeld in D I, c. 4 en D II, c. 20, 28-29, 31-34²⁸. Wat de boeken betreft, schreven de constituties in essentie voor dat deze ten dienste moesten staan van de opdracht die de dominicanen zich gesteld hadden: een aangepaste zielzorg onderbouwd door een verzorgde opleiding²⁹. Het zorgeloos omspringen met boeken werd

²⁴ Deze versie van de constituties werd uitgegeven door R. CREYTENS, *Les constitutions des Frères Prêcheurs dans la rédaction de s. Raymond de Peñafort*, in: *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 18 (1948) 5-68.

²⁵ HUBERTUS DE ROMANIS, *Ecclesiasticum officium secundum ordinem fratrum praedicatorum*. Van deze tekst is nog geen kritische uitgave voorhanden; zie voor een lijst van de handschriften en onkritische edities M.-H. Vicaire, in: *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique. Doctrine et histoire*, 7 (1969), kol. 1109 en voor commentaar: L. ROUSSEAU, *De ecclesiastico officio Fratrum Praedicatorum secundum ordinem V.M. Humberti de Romanis*, Rome, 1927.

²⁶ Editie van de versie van 1260: *Liber constitutionum Ordinis Fratrum Praedicatorum*, in: *Analecta sacri Ordinis Fratrum Praedicatorum*, 3 (1897-1898) 26-60, 98-122, 162-181; editie van de versie van 1358-1363: G.R. GALBRAITH, *The Constitutions of the Dominican Order: 1216-1360*, Manchester, 1925, pp. 203-253.

²⁷ Zie voor wijzigingen en aanvullingen bekrachtigd door de algemene kapittels: *Acta capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum*, ed. B.M. Reichert, 9 delen in 6 vol., Rome, 1898-1905 (*Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica* 3-4, 8-14).

²⁸ Zie voor een uitvoerige bespreking van de plaats van de studie in de oudste constituties: A. DUVAL, o.p., *L'étude dans la législation religieuse de S. Dominique*, in: *Mélanges M.-D. Chenu*, Parijs, 1967, pp. 226-247.

²⁹ Zie over boekenbezit en -gebruik: St. AXTERS, *Boekenbezit en boekengebruik bij de Dominikanen in de dertiende eeuw*, in: *Studia mediaevalia in honorem A.R.P. Raymundi Josephi Martin o.p.*, Brugge, [1948], pp. 475-497; A.H. THOMAS, *Boekenbezit en boekengebruik bij de dominikanen in de Nederlanden vóór ca 1550*, in: *Studies over het Boekenbezit en Boekengebruik in de Nederlanden voor 1600*, Brussel,

expressis verbis beschouwd als één van de (lichtere) vergrijpen³⁰. Het achtentwintigste hoofdstuk is het meest uitvoerige betreffende het gebruik van boeken; wij geven het daarom hier integraal in vertaling weer:

cap. 28: over de studiemeester

Aangezien uiterste waakzaamheid geboden is tegenover de studenten, zullen zij (i.e. de verscheidene kloosters) voorzien in een broeder zonder wiens toestemming zij geen boeken kunnen schrijven (kopiëren?) of lessen volgen. En indien hij ziet dat inzake hun studie iets verbeterd kan worden, zal hij hierover een opmerking maken. Indien <de problemen> zijn krachten te boven gaan, zal hij deze aan zijn overste melden.

De studenten zullen de boeken van de heidenen en van de filosofen niet bestuderen, hoewel zij ze even kunnen inkijken. Profane wetenschappen zullen zij niet bestuderen, en evenmin de vrije kunsten, tenzij de orde-generaal of het generale kapittel hiervoor aan sommigen dispensatie wil verlenen. Zowel de jongeren als de ouderen zullen enkel boeken over theologie lezen.

Verder bepalen wij dat elke provincie de broeders die zij naar het studium <generale> stuurt, ten minste drie theologische (sic) boeken verschaft, namelijk de bijbel, de Sententiën (= Liber Sententiarum van Petrus Lombardus, + 1160) en de Historiën (= Historia Scholastica van Petrus Comestor, ca 1100-1178/9). En de broeders die gestuurd worden naar het studium <generale> zullen vooral de Historiën, de Sententiën, de bijbeltekst en de glossen hiervan bestuderen en laten doordringen tot hun geest. <Verder> zullen zij zich onthouden van schrijfwerk (kopieerwerk?) op zondagen en op de belangrijkste feestdagen.

Wanneer een broeder naar een andere provincie wordt gestuurd om er te doceren, mag hij al zijn geglosseerde boeken, zijn bijbel en zijn werkschriften meenemen. Wanneer hij echter <naar een andere provincie> gezonden wordt zonder lesopdracht, kan hij enkel een bijbel en zijn werkschriften meenemen. Indien hij onderweg sterft, worden de boeken die hij bezat het bezit van het klooster naar waar hij op weg was. <De leden van> dit klooster zullen hem herdenken in hun missen en psalmen.

1974, pp. 417-476 (Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extranummer 11). Verdere informatie bieden: W.A. HINNEBUSCH, *The History of the Dominican Order. II: Intellectual and Cultural Life to 1500*, New York, 1973 ; J. VERGER, *Studia et universités*, in: *Le scuole degli ordini mendicanti*, Todi, 1978, pp. 173-203 (Convegni di Todi 17); G. BARONE, *La legislazione sugli studia dei Predicatori e dei Minori*, in: *ibidem*, pp. 207-147; A. MAIERÙ, *Tecniche di insegnamento*, in: *ibidem*, pp. 307-352.

³⁰ D. I, c. 21, in: A.H. THOMAS, *De oudste constituties*, p. 332, regel 15.

DE BIBLIOTHECAE DOMINICANAE TE GENT

Per provincie kunnen slechts drie broeders naar het studium <generale> te Parijs gezonden worden³¹.

Uit deze tekst blijkt o.m. dat de broeders over persoonlijke boeken konden beschikken. Dat dit gebruik tot onenigheden zou leiden, werd al meteen voorzien en de wijze van verzoening werd in dezelfde constituties geregeld³². In de oudste constituties werd niet bepaald wat er moest gebeuren met de studieboeken voor persoonlijk gebruik na het afsterven van een broeder. Latere bepalingen (vastgelegd door generale kapittels) schrijven voor dat deze boeken toekomen aan de kloosterbibliotheek of aan de provinciaal, die ze kan uitdelen aan studerende broeders uit zijn gebied³³.

In het *capitulum* 29 wordt eens te meer bepaald dat studenten dispensatie kunnen krijgen voor het officie en dat hen een speciale ruimte toegewezen kan worden om te studeren en om hun *disputationes* te houden. In de *capitula* 31-34 worden de specifieke opleiding tot de prediking en de levenswandel van een predikant besproken.

De latere wetgeving preciseert deze vroegste wetgeving en probeert mogelijke misbruiken te voorkomen. Zo wordt o.m. in de constituties van Raymundus van Peñafort gepreciseerd dat de broeders die uitgestuurd werden naar een studium in dit ontvangend klooster voor geen andere taken ingezet mogen worden. In dezelfde constituties wordt verder benadrukt dat de broeders de boeken nooit als hun eigendom mogen beschouwen en dat zij geen verontwaardiging mogen laten blijken indien boeken die aan hen toevertrouwd waren, op een gegeven ogenblik aan een medebroeder worden uitgeleend³⁴.

In de constituties opgesteld rond 1260 wordt verder ingegaan op het aantal broeders dat uit de verschillende provincies naar Parijs gestuurd mag worden en op het aantal studia dat door de orde ingericht moet worden. Verder wordt de vererving van de boeken (steeds binnen de orde!) gepreciseerd. De toestemming om te doceren wordt bovendien niet enkel meer afhankelijk gemaakt van het aantal jaren studie in de theologie, maar ook van de toestemming van de

---

³¹ Latijnse tekst in: A.H. THOMAS, *De oudste constituties*, pp. 361-362. Wij gebruikten <scherpe haken> om begrippen toe te voegen die de Nederlandse vertaling vlotter leesbaar maken en (ronde haken) om een interpretatie of een tweede mogelijke vertaling in te lassen.

³² D. II, c. 21, in: A.H. THOMAS, *De oudste constituties*, p. 357, regel 10-15.

³³ Naar de kloosterbibliotheek: *Acta capitulorum generalium o.p.*, I, 94 (1258), 153 (1270), 229 (1285), 269 (1293); II 34-35 (1308), 39 (1309), 54 (1311); III 105 (1401), 139 (1410); 151 (1417) - naar de provinciaal: *Ibidem*, I, 239 (1287).

³⁴ R. CREYTENS, *Les constitutions...*, D. II, cap. 14, pp. 65-67; zie ook HUMBERTUS DE ROMANIS, *Expositio Regulae B. Augustini*, in: *Opera de vita regulari*, dl I, pp. 449-450.

provinciaal en de definitoren van het provinciaal kapittel. Boeken van de orde of van individuele broeders kunnen niet langer verkocht worden, tenzij het geld geïnvesteerd wordt in nieuwe boeken. Nieuw is eveneens de bepaling dat geen enkele broeder iets kan publiceren zonder voorafgaandelijk onderzoek door een commissie aangesteld door de ordegeneraal of de provinciaal³⁵.

In de constituties van 1360 wordt het aantal studenten dat naar de verschillende studia gezonden worden opnieuw herschikt en worden tevens meer studia opgericht. Eveneens wordt opnieuw ingegaan op de vererving van boeken en nu wordt ook nauwkeuriger dan voorheen ingegaan op de vraag in welke precieze gevallen kloosters dodenmissen moeten lezen. Het feit dat de vererving van boeken en de dodenmissen steeds samen behandeld worden, suggereert dat de boeken als vergoeding voor de dodenmissen gezien worden³⁶.

De bepalingen uit de constituties werden in het midden van de dertiende eeuw geëxpliciteerd en gepreciseerd door Humbert van Romans, vijfde generaal van de orde (ca. 1200-1277, generaal van 1254-1263). Aan deze dynamische figuur danken we de eerste functionele uiteenzetting over de werking van een kloosterbibliotheek³⁷. De bibliothecaris (*librarius*) moest de boeken in een aangepaste omgeving plaatsen; hiermee bedoelde Humbertus van Romans dat ze in houten kasten moesten staan in een ruimte die niet te vochtig was en goed verlucht werd. De meest gebruikte boeken moesten op een pulpitum liggen. De bibliothecaris ontving geld om de boeken waarvoor dit vereist was, (opnieuw) te laten inbinden. Verder moest de bibliothecaris een inventaris bijhouden van de aanwezige boeken en (minstens) jaarlijks een recollement houden. De boeken moest hij systematisch opstellen en hij moest de bibliotheekruimte op geregelde tijdstippen openstellen voor zijn confraters. Wanneer een boek ontleend werd, moest hij dit noteren en de notitie schrappen bij terugkeer van het boek. Hij moest eveneens de boeken regelmatig inspecteren op schade (door mensen of dieren) en de beschadiging publiekelijk bekend maken. Ten slotte moest hij erover waken de bibliotheek regelmatig aan te vullen door schenkingen of aankopen. Naast de bibliotheek moest een klein depot allerlei schrijfgerei en kaarsen bevatten ten behoeve van de broeders die dergelijke artikelen wensten.

Ook het uitzicht van de boeken werd vastgelegd: een bepaling van het generaal kapittel van 1239 verbood het gebruik van goud in de verluchte boeken³⁸. Ook

³⁵ Liber constitutionum Ordinis Fratrum Praedicatorum, D. II, cap. 14, pp. 171-179.

³⁶ G.R. GALBRAITH, *The Constitutions of the Dominican Order*, D. II, cap. 14, pp. 250-252.

³⁷ HUBERTUS DE ROMANIS, *Instructiones de officiis Ordinis*, in: *Opera de vita regulari*, dl II, ed. J.-J. Berthier, Rome, 1889, pp. 263-266; zie ook: ID., *Expositio Regulae B. Augustini*, in: *Ibidem*, dl I, pp. 418-419, 423-426, 476.

³⁸ *Acta capitulorum generalium o.p.*, I, 11 (1239).

Humbert van Romans stond afkerig tegenover rijkelijk versierde boeken; hij verkoos sobere boeken met een correcte tekst³⁹. In 1265 werden visitatoren uitgezonden om al te overdadige versieringen uit boeken te verwijderen⁴⁰. Al deze bepalingen verhinderden niet dat de dominicanen regelmatig heel mooi verluchte boeken geschonken kregen en deze ook konden behouden⁴¹. Humbert van Romans keurde eveneens het bezit van boeken in vrijwel onleesbaar schrift of werken met 'nutteloze' wetenswaardigheden af. Ten slotte was de orde-generaal tegen het accumuleren van boeken enkel om het bezit ervan.

Vóór Humbert van Romans waren er weinig expliciete voorschriften betreffende de inhoud van de bibliotheek. In de constituties wordt enkel het psalterium vermeld⁴². Van Humbert van Romans bezitten we een lijst van de benodigde koorboeken en één van de minimale inhoud van de bibliotheek. De eerste lijst kwam tot stand tijdens de eerste jaren van zijn functie als *magister-generalis*, toen hij een einde maakte aan de veelheid van liturgische gebruiken. Zijn *ordinatio* werd goedgekeurd door het kapittel van 1256 en door paus Clemens IV in 1267 bekrachtigd⁴³. Deze liturgische handschriften werden in principe in de sacristie bewaard en de cantor was er verantwoordelijk voor⁴⁴. De tweede lijst is bevat in de beschrijving van de kloosterbibliotheek, waaraan we hierboven de taken van de bibliothecaris ontleenden. Deze lijst bevat achttien titels van niet-liturgische boeken, in essentie geglosseerde en niet-geglosseerde bijbels, bijbelcommentaren, een concordantie, en werken over canoniek recht, moraaltheologie, een prekenverzameling, een kerkgeschiedenis en heiligenlevens⁴⁵.

De wetgeving betreffende het boekenbezit uitgevaardigd door de generale kapitels regelt o.m. de handel in boeken. Boeken mochten niet worden verkocht,

³⁹ HUMBERTUS DE ROMANIS, *Expositio Regulae B. Augustini*, in: *Opera de vita regulari*, I, pp. 448-449.

⁴⁰ *Acta capitulorum generalium o.p.*, I, 130 (1265).

⁴¹ Zie bv. W.A. HINNEBUSCH, *The history of the Dominican order. II: Intellectual and Cultural Life to 1500*, pp. 196-197.

⁴² D. II, c. 37 (*Regula fratrum nostrorum conversorum*) in: A.H. THOMAS, *De oudste constituties van de dominicanen*, p. 369.

⁴³ De *ordinatio* wordt bewaard in het moederhuis van de dominicanen te Rome (Santa Sabina) als Cod. XV, L1 en werd uitvoerig becommentarieerd door L. ROUSSEAU, *op. cit.* De tweede lijst werd uitgegeven in: HUMBERTUS DE ROMANIS, *Epistolae*, in: *Opera de vita regulari*, dl II, ed. J.-J. Berthier, Rome, 1889, p. 503. A.H. THOMAS, *Boekenbezit en boekengebruik*, pp. 423-424 somt slechts dertien van de veertien boeken op, daar hij het graduale vergat.

⁴⁴ HUMBERTUS DE ROMANIS, *Instructiones de officiis Ordinis*, in: *Opera de vita regulari*, II, pp. 238-239.

⁴⁵ A.H. THOMAS, *Boekenbezit en boekengebruik*, pp. 425-427.

tenzij om andere, meer noodzakelijke boeken aan te kopen⁴⁶; broeders mochten onderling geen boeken verkopen aan een hogere prijs dan deze die ze er zelf voor betaald hadden⁴⁷ en mochten geen boeken kopiëren uit winstbejag⁴⁸. De broeders mochten evenwel wel geld verwerven en behouden met het oog op de aankoop van boeken⁴⁹. Boeken werden tevens verworven door schenking of erflating⁵⁰.

Dezelfde wetgeving regelde eveneens het gebruik van boeken voor studiedoeleinden. De provinciaal moest de studenten van boeken voorzien. Indien de provinciaal over geen boeken meer beschikte, moest hij de studenten geld geven zodat zij hun boeken konden aankopen⁵¹. Andere regels bepaalden aan wie de boeken van overleden professoren toekwamen. In principe moesten de boeken die een professor meegebracht had van zijn eigen provincie om in een andere provincie les te geven, terugkeren naar de eerste provincie. De boeken die hij in de tweede provincie verworven had, kwamen toe aan deze laatste⁵². Op deze wijze kwam een uitgebreide wetgeving in verband met boeken tot stand, waarop we hier niet verder kunnen ingaan⁵³.

3. De Bibliothecae Dominicanae

Over de *eerste bibliotheek* der Gentse dominicanen is zeer weinig gekend, behalve dan dat het overgrote deel ervan, zometertimes, werd vernield en in de Leie gegooid. De boeken die de dominicanen konden verwerven tussen 1566 en 1578 gingen verloren toen het klooster ingenomen werd door de calvinisten in 1578.

⁴⁶ *Acta capitulorum generalium o.p.*, I, 16 (1240), 45 (1249), 56 (1251) (generaal kapittel van 1240; in 1251 werd deze bepaling in de constituties opgenomen); II, 35 (1308).

⁴⁷ *Acta capitulorum generalium o.p.*, I, 5 (1234).

⁴⁸ *Acta capitulorum generalium o.p.*, I, 154 (1270). Voor de provinciale wetgeving terzake, zie W.A. HINNEBUSCH, *The History of the Dominican Order. II: Intellectual and Cultural Life to 1500*, pp. 206-207.

⁴⁹ W.A. HINNEBUSCH, *The History of the Dominican Order. II: Intellectual and Cultural Life to 1500*, pp. 217-218.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 207-209.

⁵¹ *Acta capitulorum generalium o.p.*, I, 4 (1233), 36 (1246), 65 (1252), 239 (1287); II, 82 (1315). Zie voor de implementatie door provinciale kapitellen: W.A. HINNEBUSCH, *The History of the Dominican Order. II: Intellectual and Cultural Life to 1500*, pp. 213.

⁵² *Acta capitulorum generalium o.p.*, I, 14 (1240), 19 (1241), 21 (1241). Opgenomen in de constituties in 1241. Zie voor meer informatie: W.A. HINNEBUSCH, *The History of the Dominican Order. II: Intellectual and Cultural Life to 1500*, p. 214.

⁵³ Zie voor een uitvoerig overzicht hieromtrent het zevende hoofdstuk (*Books and Libraries in the dominican order*) in het reeds frequent geciteerd werk van W.A. HINNEBUSCH en A.H. THOMAS, *Boekenbezit en boekengebruik*, pp. 428-430.

Vluchtige impressies van de rijkdom van deze bibliotheek worden opgevangen in de volgende bronnen:

1. De catalogoog van het handschriftenbezit van West-Europa, samengesteld door Willem de Vleeschhouwer (+1525) en Jan van den Bundere (+1557), twee Gentse dominicanen⁵⁴. Het onderzoek van P. Lehmann toont aan dat de twee dominicanen de meeste bibliotheken bezochten in de streek gelegen tussen Londen, Parijs, Troyes, Trier, Mainz, Grünberg, Marburg, Hamm, Groningen en Leeuwarden⁵⁵. Het origineel van deze lijst is niet bewaard. We moeten ons dus behelpen met vermeldingen uit deze lijst gemaakt door recentere auteurs. Dit betekent dat de lijst slechts fragmentarisch is overgeleverd. Sommige gebruikers van de lijst hadden slechts belangstelling voor de werken geschreven door auteurs van een bepaalde obediëntie, anderen namen enkel werken op bewaard in een bepaald gebied. Bovendien sommen deze auteurs bij frequent verspreide werken zelden alle bibliotheken op, maar vermelden zij dat het boek *in diversis bibliothecis* of *in multis bibliothecis* te vinden is. Ten slotte is de alfabetische catalogoog nooit afgewerkt of is al snel een deel verloren gegaan, daar we geen enkele auteursnaam na *Trasimundus* vinden. P. Lehmann berekende dat de oorspronkelijke lijst ca. 1500 auteursnamen bevatte; hiervan is ons slechts een tiende overgeleverd⁵⁶. De overgeleverde namen behoren alle toe aan geestelijke auteurs.
2. Een vonnis van de Gentse schepenbank van de Keure uitgesproken na een betwisting van de nalatenschap van Jan van Coudenhove (o.p., +1349). Volgens de besluiten van de generale kapittels moesten de boeken die broeders in hun privé-bezit hadden, na de dood van hun eigenaars opgenomen worden in de kloosterbibliotheek⁵⁷. In het vonnis, waarbij de erfenis aan de weduwe van Coudenhove toegewezen werd, worden alle (24) boeken opgesomd en krijgen we bijgevolg een inzicht in een privé-bibliotheek van één van de broeders⁵⁸.

⁵⁴ Zie de bijdragen van A. Roersch, in: *Biographie nationale*, 26 (1936-38), kol. 811-813 en kol. 285-288.

⁵⁵ P. LEHMANN, Quellen zur Feststellung und Geschichte mittelalterlicher Bibliotheken, Handschriften und Schriftsteller, in: *Erforschung des Mittelalters*, deel I, Stuttgart, 1959, pp. 306-358. Correcties hierop: S.P. WOLFS, "Corrigenda et addenda" betreffende het "curriculum vitae" van Engelbertus Cultificis, alias de Messemaker, o.p. (c. 1420-1490/91), in: *Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland*, 6 (1964) 226-227.

⁵⁶ P. LEHMANN, *Op. cit.*, p. 327.

⁵⁷ Zie noot 33.

⁵⁸ Gent, Stadsarchief, reeks 301, nr. 1, f° 41v°; zie in dit verband: W. SIMONS e.a., *Het Pand*, p. 45; N. DE PAUW, *Bijdragen tot de geschiedenis der Middelnederlandse letterkunde in Vlaanderen*, Gent, 1879, pp. 16-21 (deze bijdrage verscheen eveneens in: *Nederlands Museum*, dl. II, Gent, 1879, pp. 140-145).

Op basis van deze twee lijsten geeft A.H. Thomas, o.p., een opsomming van (een deel van) het handschriftenbezit van de eerste Bibliotheca Dominicana, waarbij geen onderscheid is gemaakt tussen het privé-bezit van Jan van Coudenhove en de kloosterbibliotheek⁵⁹. Hij vulde zijn opsomming aan met enkele vermeldingen uit Quéatif-Echard, *Scriptores ordinis praedicatorum*⁶⁰, die naar het handschriftenbezit vóór de godsdienststroebelen verwijzen en die P. Lehmann over het hoofd had gezien. De aldus samengestelde lijst bevat slechts één profaan werk, namelijk een kroniek aangevat in 1508 door Albertus Win, een Gentse dominicaan. De afwezigheid van klassieke auteurs wordt voor een deel verklaard door de doelstellingen van de samenstellers van de successieve catalogi en repertoria; anderzijds herinneren we ons dat de lectuur van de klassieken, indien niet totaal afgewezen, ook niet echt aangemoedigd werd⁶¹. Opvallender is de afwezigheid van liturgische werken. Ter verklaring van hun afwezigheid in de eerste bron zien we twee mogelijkheden, die elkaar trouwens niet uitsluiten: 1. de koorboeken werden in de sacristie bewaard en bijgevolg niet opgenomen in de lijst van W. de Vleeschhouwer en Jan van den Bundere; 2. de laatstgenoemden namen enkel tractaten op die ze aan een (al dan niet fictieve) auteur konden toeschrijven.

Het boekenbezit dat kon worden samengesteld aan de hand van overgeleverde fragmenten uit de catalogoog van Willem de Vleeschhouwer en Jan van den Bundere bevat in de eerste plaats werken van enkele befaamde en sommige minder belangrijke dominicaanse auteurs (Albertus Magnus, Thomas van Aquino, Willem van Moerbeke, Johannes van Parijs, Catharina van Siena). Daarnaast ontdekken we ook franciscanen, zoals Conradus Saxo, Lucas van Bitonto, en waarschijnlijk ook Nicolaus van Lyra en cisterciënzers, bijvoorbeeld Alanus van Rijsel en Thomas van Vaucelles. Verder bemerken we Arnoldus van Tongeren, kanunnik in deze stad, Walter Hylton, regulier kanunnik van Sint-Augustinus, Godefroid van Fontaines, magister in de theologie te Parijs... Hun werken betreffen theologie, sermoenencollecties, mystiek, mariologie, apologetiek, bijbelcommentaren, commentaren op de sententiën, een boeteboek en een

⁵⁹ A.H. THOMAS, Boekenbezit en boekengebruik..., pp. 461-467. Aan deze lijst moet waarschijnlijk Thomas van Vaucelles toegevoegd worden (*Solebat etiam servari [...] apud Praedicatorum Antverpiae, Coloniae, Gandavi*, P. LEHMANN, *Op. cit.*, p. 351) en Bernardus van Parma, Godefroid van Fontaines, Nicolaus van Lyra, Petrus van Capua en Gerard Terstegen van wie wordt gezegd dat hun boeken in (zeer) vele bibliotheken bewaard worden.

⁶⁰ Voor de volledige verwijzing, zie noot 74.

⁶¹ Daar het handschriftenbezit van het Gentse dominicanenklooster slechts zeer partieel overgeleverd is, kunnen we niet besluiten dat dit klooster helemaal geen handschriften met werken van klassieke auteurs bezat. Verder zijn (zeer sporadisch) werken van klassieke auteurs geattesteerd in dominicanenkloosters uit de Zuidelijke Nederlanden; zo bezat het dominicanenklooster te Leuven een incunabel met vertalingen van werken van Xenofoon.

bezinning over het kloosterleven. Ten slotte vinden we er ook de Latijnse vertaling van enkele werken van Proclus. De nalatenschap van Jan van Coudenhove bestaat o.m. uit filosofische werken; dit zijn vooral tractaten van Aristoteles en commentaren op deze auteur (door Albertus Magnus, Thomas van Aquino en Egidius van Rome). Daarnaast vinden we een psalmencommentaar van Thomas Anglicus (=? Thomas van Sutton, o.p., ca. 1250-1315/20), een liturgisch handboek van Johannes Beleth en de *Summa de casibus* van Raymundus de Peñafort. De (gedeeltelijke) reconstructie lijkt aan te tonen dat de Gentse dominicanen de bepalingen van hun constituties en bepalingen van de generale kapittels betreffende het bezit van boeken, naleefden. Uiteraard kan deze vraag niet meer met zekerheid beantwoord worden. Zoals hierboven aangegeven, is minstens één categorie boeken die zeker aanwezig was (namelijk de liturgische werken) niet in de lijst opgenomen. In hoeverre ook andere categoriën in de loop der eeuwen weggefilterd zijn, valt niet meer te achterhalen.

A.H. Thomas probeerde eveneens het bezit aan incunabels en post-incunabels van de eerste dominicaanse bibliotheek opnieuw samen te stellen⁶². Basis van deze lijst is de catalogoog van oude drukken bewaard in de Gentse Universiteitsbibliotheek⁶³. Elke oude druk afkomstig uit het oude dominicanenklooster (afgeschafte na de Franse revolutie) en gedrukt voor 1556 associeerde A.H. Thomas met de eerste bibliotheek. Naar onze mening is deze redenering vatbaar voor kritiek. Nadat in 1584 de calvinisten Gent verlaten hadden, konden de dominicanen terugkeren naar hun klooster en ontvingen zij financiële steun van de vorsten en van de stad Gent om o.m. hun bibliotheek opnieuw in te richten. Zij kunnen op dat ogenblik ook oudere boeken aangekocht hebben. Verder is het mogelijk dat zij schenkingen en erfenissen ontvingen, waarin deze incunabels en post-incunabels aanwezig waren. Wijzelf behandelen deze werken bijgevolg onder de tweede bibliotheek, waartoe zij zeker behoort hebben. Of deze boeken ook tot de eerste bibliotheek behoorden, kunnen wij o.i. niet meer achterhalen.

Zevenendertig drukken uit deze *tweede bibliotheek* zijn nu in het bezit van de Universiteit Gent⁶⁴. Hun aard is vrij divers; we vinden er studiemateriaal voor de dominicanen (bijbels, bijbelcommentaren, apologetiek, Hebreeuwse grammatica's, ...) naast wereldlijke wetgeving en wereldlijke geschiedenis. Enkele antieke auteurs vervulden het panorama. In het grootste deel van deze drukken werd vermeld wie het werk gebruikt heeft. In sommige gevallen staat ook expliciet vermeld wie het boek gekocht heeft. We moeten dus aannemen dat vele van deze drukken een tijdlang tot privé-bibliotheken van dominicanen

⁶² A.H. THOMAS, *Boekenbezit en boekengebruik...*, pp. 467-468.

⁶³ J. MACHIELS, *Catalogus van de boeken gedrukt voor 1600 aanwezig op de Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Gent*, Gent, 1979.

⁶⁴ Zie J. MACHIELS, *Catalogus van de boeken gedrukt voor 1600*, index s.v. Gent, dominicanen.

behoorden. Een enkele keer wordt in een boek vermeld dat het toebehoorde aan de bibliotheek der dominicanen of dat het een schenking betrof aan deze bibliotheek. Het bezit van boeken gedrukt tussen 1600 en 1796 is moeilijker te achterhalen. Lijsten van dit bezit zijn vooralsnog niet teruggevonden. Partiële indicaties van het bezit kunnen worden gevonden in werken zoals dit van Quétif-Échard waarin soms de locatie van boeken vermeld wordt. Een systematisch onderzoek van dergelijke repertoria valt ipso facto buiten het bestek van dit artikel.

De Gentse Universiteitsbibliotheek heeft ook vier handschriften uit de tweede bibliotheek 'geërfd'. Hieronder bevindt zich een autograaf van Bernardus de Jonghe⁶⁵. De werken van deze Gentse dominicaan worden nog steeds als een zeer waardevolle bron voor de geschiedenis van de dominicanen in de zuidelijke Nederlanden beschouwd. Samen met het autograaf van B. de Jonghe werd een geannoteerd exemplaar van L. Robyn, *Historie van den oorsprong... der ketterye binnen en omtrent Oudenaarde* ingebonden. De andere handschriften betreffen ascetische traktaten, een kroniek van Vlaanderen, en een werk over liturgie samen ingebonden met een confessionale.

De derde en huidige Bibliotheca Dominicana bestond voor haar overbrenging naar 'Het Pand' uit 79 handschriften, 24 incunabelen en ca. 80.000 volumes gedrukt na 1500. Deze boeken waren gehuisvest in het dominicanenklooster in een grote ruimte op de bovenverdieping (enerzijds een doorlopende A-reeks van A 1515 tot A 13800 en anderzijds een A-reeks in een Leids systeem, b.v. A 65 C 11 (het elfde boek op plank C van kast 65)) en in een kleinere ruimte op de benedenverdieping (een doorlopende B-reeks van B 1 tot B 2237). Soms hernummerde de bibliothecaris van de Gentse dominicanen, E.P. P. D'Haese, werken uit de doorlopende A-reeks omdat hij vond dat ze inhoudelijk beter bij de (meestal) recentere werken uit de A-reeks Leids systeem hoorden. Anderzijds werd een enkele keer een modern werk in de doorlopende A-reeks ondergebracht indien de "gepaste" kast in het Leidse systeem vol was. Bijgevolg bevat de A-reeks in hoofdzaak 'historische' werken, maar niet uitsluitend, terwijl in het Leidse systeem soms oudere boeken terecht gekomen zijn. De B-reeks is ontstaan na de verrijking van de Gentse kloosterbibliotheek met een gedeelte van de boekenschat van het opgeheven dominicanenklooster te Tienen⁶⁶. Opnieuw

⁶⁵ Het betreft Hs. 522 (*Ghendtsche geschiedenissen by forme van maendt-register 1566-1585*). Zie hierover o.m. J. SCHEERDER, *De handschriften van Gentse kronieken en memorieboeken bewaard in de Universiteitsbibliotheek te Gent*, Gent, 1977, pp. 10-11 (Centrale bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent, Mededeling 17; voorheen gepubliceerd in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 30 (1976), pp. 15-59)

⁶⁶ Het grootste deel van de boeken werd overgebracht naar Gent. Een ander deel werd ondergebracht in het Provinciaal Archief (der dominicanen) te Leuven, terwijl een derde deel om historische redenen aan het begijnhof van Tienen toekwam.

heeft de bibliothecaris geprobeerd gelijksoortige werken uit de verschillende collecties te groeperen, zodat de B-reeks niet uitsluitend uit de boeken van Tienen bestaat en verder evenmin alle boeken uit Tienen in de B-reeks vervat zitten. In principe bevat de B-reeks enkel boeken gedrukt voor 1800. De aanvoer van boeken uit het afgeschafte klooster te Lier was zeer beperkt en had geen invloed op de nummering⁶⁷. Contractueel werd bepaald dat alle handschriften, alle incunabels en alle werken met een "numerus currens"-signatuur overgebracht zouden worden. In de onvoorziene verhuisoperatie geraakten evenwel enkele werken zoek⁶⁸.

De pronkstukken onder de **handschriften** betreffen een vroeg 13de-eeuws psalterium (DOM A46) en twee gradualen uit 1515 en 1520, vervaardigd door Nicolaes van Rosendael, dominicaan te 's Hertogenbosch voor het dominicanenklooster te Antwerpen⁶⁹. Een kleine helft van de handschriften is voor liturgisch gebruik bestemd; de collectie bevat immers niet minder dan 17 antifonaria en 15 gradualen⁷⁰. De meerderheid van deze handschriften dateert uit de 17de eeuw, dus ongeveer twee eeuwen na de uitvinding van de boekdrukkunst. Een andere belangrijke groep handschriften bestaat uit ceremonialia om monialen te kleden en statuten van nonnenkloosters. Het betreft hier vooral manuscripten afkomstig van het Rijke Gasthuis. Hun aanwezigheid kan worden verklaard doordat de dominicanen in 1845 in dit gebouw hun intrek namen. De beide soorten werken worden soms gecombineerd in één handschrift. Ook in deze groep werden de meeste handschriften vervaardigd in de zeventiende eeuw. De resterende handschriften zijn vrij divers van aard en variëren van de *Regula Benedicti* (3) over

⁶⁷ Ik bedank E.P. P. D'Haese hartelijk voor zijn bereidheid me uitgebreid te informeren over het wedervaren van de collectie tijdens de laatste decennia van deze eeuw.

⁶⁸ Toen de boekencollectie werd ingepakt, waren de dominicanen van Gent overtuigd dat deze opnieuw opgesteld zou worden in het eigen klooster, na restauratie van de bibliotheekzalen. Pas achteraf werd beslist dat dit gedeelte van het klooster in erfpacht aan de Sint-Lucashogeschool zou worden gegeven en het grootste gedeelte der boeken het gebouw definitief moest verlaten. Ondertussen waren de dozen waarin de boeken voorlopig opgeborgen waren, reeds driemaal intern verhuisd.

⁶⁹ Het betreft de nummers DOM 65A1 en DOM 65A5. Voor meer informatie betreffende deze handschriften zie: *Flemish illuminated manuscripts, 1475-1550*, ed. M. Smeyers, J. Van der Stock, Gent, 1996, pp. 172-175 (met verdere literatuurverwijzing).

⁷⁰ Een antifoon is het (bijbel)vers dat voor of na een psalmttekst door twee (half)koren gezongen wordt; het antifonarium of antifonale bevat in de eerste plaats de antifonen gezongen tijdens de viering van het officie. Soms betekent het ook het boek met misgezangen. Het graduale is het gezongen vers na een epistellezing en het boek dat deze teksten bevat; het graduale wordt gebruikt tijdens de eucharistieviering en bevat naast de genoemde gradualia tevens introïtusantifonen, alleluiaverzen, tractus, offertoria en communieantifonen. Zie in dit verband o.m. M. HUGLO, *Les livres de chant liturgique*, Turnhout, 1988, p. 79 ev. en p. 99 ev. (Typologie des sources du moyen âge occidental 52).

Versierde initiaal uit een dertiende-eeuws psalterium (Bib. Dom. A 46, f° 86r)

Graduale vervaardigd door Nicolaes van Rosendael, o.p. / te 's Hertogenbosch in 1515 (Bib. Dom. A 65A1, f° 1r).

DE BIBLIOTHECAE DOMINICANAE TE GENT

prekenbundels (3) en gebedenboeken/spirituele geschriften (4) tot geschiedeniswerken (2) en Latijnse vertaal oefeningen (7). Van de kerkvaders is enkel Gregorius de Grote (*Dialogen*, tweemaal) vertegenwoordigd.

Op één uitzondering na⁷¹, bevatten alle **incunabels** religieuze werken. De meeste zijn bovendien afkomstig van dominicaanse auteurs en/of becommentarieerd door dominicanen (ca. 75%). Uiteraard ontmoeten we Thomas van Aquino, éénmaal met een hoofdwerk (*Scriptum super quarto libro sententiarum*), tweemaal met minder belangrijkere werken (*Quaestiones* en *Opuscula*). De meeste incunabels bevatten werken die de dominicanen nodig hadden voor hun zielzorg: (1) bijbelcommentaren en collecties met modelpreken voor het opstellen van hun sermoenen en (2) werken i.v.m. moraaltheologie die de broeders de nodige achtergrondinformatie verschaffen bij het horen van de biecht. Onder de eerste groep vinden we de bijbelcommentaren van Willem van Parijs⁷², Juan de Torquemada en Nicolas van Lyra. Deze laatste is de enige franciscaan in de incunabelenverzameling van de Bibliotheca Dominicana; Nicolas van Lyra (+1349) werd evenwel als de grootste bijbelkenner van zijn tijd beschouwd en zijn bijbelcommentaren zijn talloze malen gekopieerd en herdrukt niettegenstaande de grote omvang. Zijn invloed was zo groot dat het moeilijk is een geglossede bijbel van na ca 1350 te vinden zonder zijn toevoegingen. Onder de prekenbundels ontmoeten we werken van Bernardus van Clairvaux, Jacques de Voragine, Hugo de Prato Florido, Vincentius Ferrerius en Johannes Nider. Opnieuw vinden we slechts één niet-dominicaan in het gezelschap, en alweer is het een auteur waar niet omheen gegaan kan worden. Belangrijke werken i.v.m. moraaltheologie zijn de geschriften van Antoninus Florentinus (*Confessionale* en twee delen van de vierdelige *Summa theologica*) en van Johannes Nider (*Praeceptorum divinae legis sive Expositio decalogi*). De kerkvaders zijn slechts spaarzaam vertegenwoordigd: de collectie bevat slechts twee werken van Augustinus (een becommentarieerde *De civitate Dei* en *De trinitate libri*). De collectie wordt vervolledigd door een werk over liturgie⁷³, een martyrologium en Magister Adamus' *Summula ex summa Raymundi de Pennaforte*, een werk over sacramentenleer en casuïstiek.

De **A-reeks** bestaat voor het grootste gedeelte uit religieuze geschriften. Zoals uit de historiek der nummering af te leiden valt, kunnen enkele grote groepen onderscheiden worden. Toch vallen in elke deelgroep stevast verrassingen te

⁷¹ Robertus GAGUINUS, *Compendium de origine et gestis Francorum*, Parijs, [Georges Wolf], Thielmann Kerver, voor Durand Gerlier en Jean Petit, 1500/1 (13 januari).

⁷² Willem van Parijs wordt in de *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques*, 22 (1988), kol. 980 gelijkgesteld aan Johann Herolt, een duitse dominicaan gestorven in 1468.

⁷³ Guilelmus DURANDUS, *Rationale divinatorum officiorum...*, Rome, Georg Lauer, 1477, 20 februari.

noteren. In het bestek van deze bijdrage kunnen wij echter niet in detail op de samenstelling van elke deelgroep ingaan.

De A-reeks vangt aan met werken die onder de noemer *geschiedenis der dominicanenorde* geplaatst kunnen worden. Hieronder vinden we de (recentere) constituties van de dominicanen, statuten van broederschappen die gepatroneerd werden door de dominicanen, repertoria van dominicaanse heiligen en auteurs⁷⁴ en eigenlijke ordegeschiedenissen. Sommige auteurs behandelen de geschiedenis van de dominicanen binnen een specifieke regio (een congregatie, een provincie, een land, een bisdom of een klooster); andere auteurs behandelen een afgebakende chronologische periode⁷⁵ of één bepaald aspect van de dominicanenspiritualiteit, b.v. de houding van de dominicanen tegenover studies. De collectie bevat eveneens overzichtstudies i.v.m. de dominicaanse missieactiviteiten in Congo, op Curaçao of in Calcutta en i.v.m. de conflicten tussen de jezuïeten Le Tellier en Le Gobieu en de dominicanen betreffende de missionering in China. Tot de groep van de ordegeschiedenis kunnen we eveneens enkele kunsthistorische bijdragen rekenen over monumenten en kunstvoorwerpen in het bezit van dominicanen of voorwerpen waarop zij afgebeeld staan⁷⁶.

Een tweede groep bevat werken over *kerkgeschiedenis* (ca 1950 tot ca 2710). In deze groep vinden we algemene kerkgeschiedenis, geschiedenis van sommige orden (vrij veel over de jezuïeten, in mindere mate over de trappisten), verder enkele historische werken over het protestantisme, over de zouaven, enige biografieën van diverse pausen en sommige werken over de inquisitie. Tussenin vinden we enkele uiteenzettingen over de vrijmetselarij.

Een derde groep (ca 2710 tot ca 3870) bestaat uit *biografieën*. Hierin vinden we naast *vitae* van heiligen, levensbeschrijvingen van leden van het Belgisch vorstenhuis, geleerden (L. Pasteur...), theologen (M. Steyaert...), missionarissen (kardinaal Lavigerie...), 'Vlaamse helden' (H. Conscience, P. Benoit, G. Gezelle, A. Rodenbach, J.-F. Willems...). De heiligen kunnen opgedeeld worden in lokale heiligen, dikwijls een patroonheilige van een kerk of een altaar (Bavo, Coleta, Philomena...), heiligen uit de dominicanenorde en algemeen bekende en vereerde heiligen.

⁷⁴ O.m. het vroeger veel gebruikte J. QUÉTIF, J. ÉCHARD, *Scriptores ordinis praedicatorum recensiti, notisque historicis et criticis illustrati, opus quo singulorum vita, praeclareque gesta referuntur, chronologia insuper, seu tempus quo quisque floruit certo statuitur...*, Parijs, 1719-1721 met talloze herdrukken en bewerkingen.

⁷⁵ B.v. M.D. CHAPOTIN, o.p., *La guerre de cent ans. Jeanne d'Arc et les dominicains*, Parijs, 1889(2) of V. DELGUEL, *Les dominicains de Lyon et la grande guerre. Morts au champs d'honneur: Marie Étienne Berchon, Constant Granger, Maximim Bertrand*, Lyon, 1920.

⁷⁶ B.v. A. DENIS, *Les dominicains dans la peinture à Liège*, Luik, 1967 of S.P. WOLFS, *Dominikanen en hun geschiedenis op postzegels*, Leuven, 1982.

DE BIBLIOTHECAE DOMINICANAE TE GENT

Een vierde, zeer heterogene groep, start ca 3870 en loopt tot ca 5970. Deze groep zouden we de trefwoorden *mystiek*, *meditatie*, *geestelijke oefeningen* willen toekennen. Deze grote reeks min of meer gelijkaardige werken wordt evenwel regelmatig onderbroken door andersoortige werken: bronnedities zoals deze van E. Martène, U. Durand, *Thesaurus novus anecdotorum complectens...*, Parijs, 1717; A. Miraeus, J.F. Foppens, *Opera diplomatica et historica*, Leuven, Brussel, 1723-1748 (of) J. Mabillon, *Vetera analecta...*, Parijs, 1723 (alle tussen 4300 en 4332), enkele *artes moriendi*, sommige heiligenlevens, exemplerverzamelingen van Thomas van Cantimpré en Caesarius van Heisterbach, sermoenen (o.m. van Bernardus van Clairvaux, alle tussen 5200 en 5216) en overwegingen over de geestelijke staat.

De eigenlijke *sermoenencollectie* begint ca 5970. Hieronder bevinden zich *florilegia* zoals G. Mansi, *Locupletissima bibliotheca moralis praedicabilis*, Antwerpen, 1701 (of) V. Houdry, *La bibliothèque des prédicateurs, qui contient les principaux sujets de la morale chrétienne*, 4 bdn, Lyon, 1716-1717(2), naast sermoenenverzamelingen van afzonderlijke auteurs (Bernardus van Clairvaux, Tauler...). De dominicaanse predikanten hadden ook voorbeelden om kort en goed te preken, b.v. *Sermoenen van vijf minuten of vroegpreken voor al de zondagen van het jaar door de priesters der congregatie van de H. Paulus te New York...*, Mechelen, 1883 en prekenbundels voor speciale doelgroepen (meestal vrouwen of kinderen). Tot de groep sermoenencollecties kunnen we ook de werken met retraite-onderwerpen rekenen. Deze groep wordt onderbroken door de reeks van V. van Tricht over natuurfenomenen (huisdieren, gletsjers, vogels,

De huidige Bibliotheca Dominicana, zoals deze opgesteld staat in 'Het Pand'

insecten...) en filosofie (geluk, vrijheid... even voor 7000), door werken over theologie (vooral mariologie en sacramentenleer, 7212 tot 7238), door enkele handboeken voor (toekomstige) missionarissen, b.v. A. Kastner, *Analyse des traditions religieuses des peuples indigènes de l'Amérique*, Leuven, 1845 (of) een woordenboek Frans-Azande en door enkele algemenere werken over missiologie (7260 tot 7306).

Hierna bereiken we de zesde deelgroep, namelijk de *catechismi*. Hiervan bezit de Bibliotheca Dominicana een uitgebreide collectie die reikt van ca. 7525 tot ca. 7810. In deze collecties zijn enige werken tussengeschoven die de paters ter hand konden nemen om de aan te leren geloofswaarheden te situeren in de maatschappelijke werkelijkheid waarin hun toehoorders leefden.

Ten slotte ontmoeten we een groep die we niet anders dan *varia* kunnen heten. We vinden er werken over de inquisitie, over de ontmoeting tussen christianisme en boeddhisme, over meditatie en kerkgeschiedenis. Ook hier zitten enkele *vitae* tussengeschoven en sommige werken over missiegeschiedenis. Ten slotte ontmoeten we er ook enkele werkjes over dogmatiek.

Hierna vinden we opnieuw een min of meer homogene groep (ca. 7917 tot ca. 8300) die werken over *mariologie en Mariadevotie* groepeerd. Onmiddellijk hierop sluit een indrukwekkende reeks *apologetiek* aan (ca. 8300 tot ca. 8875). In deze reeks vinden we naast de traditionele werken (Tertulianus en opvolgers) eveneens de *Lettres provinciales* en de *Pensées* van B. Pascal aan. Uiteraard vormen ook de werken die het protestantisme bestrijden, een uitgebreid onderdeel binnen deze groep.

Een tiende groep (ca. 8980 tot ca. 9506) bestaat uit werken betreffende *kerkelijk en burgerlijk recht*. Deze groep bevat niet enkel werken over rechtsgebruiken gangbaar tijdens de opbouw van de derde Bibliotheca Dominicana, maar ook studies over 'historisch' recht, zoals o.m. costumier recht.

Werken over *theologie* vormen de volgende groep (ca. 8877 tot ca. 8942 en ca. 9532 tot ca. 11000). In deze groep kunnen we diverse deelgroepen onderscheiden, die evenwel niet helemaal apart opgesteld werden. Een belangrijke deelgroep wordt uiteraard gevormd door de werken van Thomas van Aquino en de commentaren erop. Een andere deelgroep bestaat uit werken over dogmatiek. Verschillende onderwerpen worden hierin behandeld, zoals predestinatie, gods-kennis, de uitersten, enz. Daarnaast wordt veel aandacht besteed aan moraal-theologie en casuïstiek, terwijl ook sacramentenleer een belangrijke plaats inneemt. In deze laatste deelgroep vinden we vooral werken over het huwelijk. Ten slotte vinden we ook enkele werken over ecclesiologie. De reeks met werken over theologie wordt verschillende malen onderbroken door edities van werken van geestelijke schrijvers (Hugo van Mortagne, Simon van Doornik, Robert van Melun, Albertus Magnus...) en door allerlei woordenboeken (over botanica, zoölogie, prediking, vervolgingen,...).

DE BIBLIOTHECAE DOMINICANAE TE GENT

Tussen ca 11000 en ca 11700 bevindt zich opnieuw een groep *varia* met woordenboeken over astronomie, liturgie..., bijbelcommentaren, edities van werken van Thomas van Aquino, Petrus Lombardus,... werken over de joodse godsdienst, bezinningen over het missiewerk, over de staat, studies over architectuur, Spaanse literatuur, eucharistie...

De dertiende groep bestaat uit werken over *filosofie* (ca 11701 tot ca 12575). Deze groep bevat werken over ontologie, logica, ethica, sociologie en psychologie. Verder vinden we er overzichtswerken over de geschiedenis van de filosofie en commentaren op o.m. Plato, Aristoteles, Plotinus, Augustinus, Anselmus van Canterbury, Avicenna, Albertus Magnus, Thomas van Aquino, Bonaventura, Duns Scotus, Roger Bacon, Spinoza, Descartes, Montesquieu, Leibniz, Fr. Bacon, I. Kant, A. Schopenhauer, G. Hegel, J. Fichte, H. Bergson...

Hierna ontmoeten we opnieuw een groep *varia* met o.m. mediëvistische studies, sermonaria en commentaren op Thomas van Aquino. De *bijbels en bijbelcommentaren* beginnen ca 12670 en lopen tot 13274. We vinden er o.m. bijbels in het Hebreeuws, Grieks, Latijn, Frans en Nederlands.

De laatste groep start ca 13399 en zouden we *taalstudie* kunnen heten. We vinden er grammatica's voor talloze talen (vrijwel alle Romaanse en Germaanse talen, daarnaast ook o.m. Slavische talen), woordenboeken voor al deze talen en literatuur uit deze taalgebieden (b.v. sommige werken van Cicero, van Chateaubriand of van Ch. Dickens). Deze groep is 'doorschoten' met encyclopedia met biografische notities.

Ook de **B-reeks** kan in verschillende groepen opgedeeld worden. De verschillende groepen zijn enigszins beter afgeleid. Net als de A-reeks begint deze reeks met werken betreffende *geschiedenis* (1 tot 306). De aard der werken in deze groep is vrij divers: we vinden hier zowel studies i.v.m. kerkgeschiedenis als i.v.m. geschiedenis van het communisme. Daarnaast staat dan weer een werk over Egyptenaren en Chinezen opgesteld. Verder vinden we er werken over de geschiedenis van verschillende landen, net als over de positie van de kerk in bepaalde periodes.

De tweede groep bestaat uit *heiligenlevens* (309-465). Ook deze groep is vrij heterogeen: martelaren uit de eerste eeuwen van het christendom staan er naast middeleeuwse en moderne heiligen; algemene heiligen werden tussen lokale heiligen opgesteld. Er is geen voorkeur voor een bepaalde groep heiligen.

Na de *geestelijke oefeningen, gebeden en meditatieteksten* die de derde groep uitmaken (478-667), vinden we een verzameling boeken die we onder de hoofding *handleidingen voor priesters* (677-802) zouden willen plaatsen. We vinden er immers handleidingen voor predikatie (hoe prediken?), handleidingen voor het afnemen van de biecht, met daaraan gekoppeld werken over casuïstiek,

kerkelijk recht (o.m. i.v.m. het huwelijk) en burgerlijk recht. Het burgerlijk recht betreft zelden contemporain burgerlijk recht, we vinden er immers o.m. het *Corpus iuris civilis*. Sommige onderwerpen bleven actueel doorheen de eeuwen; in deze rubriek treffen we immers ook dit werkje aan: Fr. Em. Cangiamila, *Kort begryp van de embryologia sacra ofte verhandelinge der plichten van de priesters, geneesheeren... jegens de kinderen die noch niet geboren zijn...* Na den tweeden Franschen druk vertaald door J. Stafford, Antwerpen, 1780.

De B-reeks bevat een indrukwekkende reeks *koorboeken* (805-920 ; 1003-1044 ; 1162-1224). We vinden er alle boeken die een kloostergemeenschap nodig had: brevieren, ordinalia⁷⁷, antifonalia, psalteria, martyrologia, missalen, ritualia⁷⁸, gradualia, processionalia, pontificalia⁷⁹, kalenders, enz. Enkele traktaatjes over bepaalde onderdelen van de liturgie vervolledigen deze reeks. De groep *devotie* kunnen we in twee onderdelen splitsen: de eerste bevat devotioefeningen voor bepaalde broederschappen, i.v.m. de kruisweg of handleidingen voor novenen ter ere van verscheidene heiligen (929-996); het tweede onderdeel (1052-1153) bevat uitsluitend werken i.v.m. Mariaverering. De geestelijke oefeningen van de diverse Rozenkransbroederschappen nemen hier een grote plaats in.

Net als in de A-reeks vinden we ook hier verschillende *catechismi* (1225-1292) en daarbij aansluitend een afdeling *apologetiek* (1299-1327). Hierna ontmoeten we de (onvermijdelijke) groep *varia* (1328-1425) met een bonte mengeling van atlanten, reisverhalen, werken over architectuur, wiskunde, geneeskunde, farmacie, biologie en zelfs tuinbouw. Hierna begint de uitgebreide reeks *sermoenen* (1426-1567 ; 1875-1960), gevolgd door een even indrukwekkende reeks *bijbels, exegetische studies en werken i.v.m. bijbelgeschiedenis* (1570-1600 ; 1602-1874). Evenmin als in de A-reeks werden in de groep *theologie* (1600(1)-1601 ; 1962-2119) dogmatiek en moraaltheologie gescheiden. In het onderdeel dogmatiek nemen werken over predestinatie, incarnatie, godsbewijzen en de werkzaamheid van de sacramenten de grootste plaats in.

⁷⁷ In een *ordinale* wordt de organisatie en het verloop van het getijdengebed beschreven; zie: H.A.J. WEGMAN, *Geschiedenis van de christelijke eredienst in het westen en in het oosten*, Hilversum, 1983², p. 157.

⁷⁸ In een *rituale* wordt het verloop van die diensten die door priesters konden worden voorgegaan, beschreven, behalve de eucharistie, die beschreven wordt in het missale. Het betreft bijgevolg 'regieaanwijzingen' voor het doopsel, het huwelijk, de ziekenzalving, de begrafenis... Zie H.A.J. WEGMAN, *Geschiedenis van de christelijke eredienst*, pp. 118-119.

⁷⁹ In het *pontificale* staan de vieringen beschreven (behalve de eucharistie), waarin de bisschop voorgaat (b.v. priesterwijdingen, wijding van een kerkgebouw...). Zie: H.A.J. WEGMAN, *Geschiedenis van de christelijke eredienst*, p. 161.

DE BIBLIOTHECAE DOMINICANAE TE GENT

Aldus bereikten we de laatste groep, die we 'Belles Lettres' kunnen noemen. We vinden er immers werken van antieke auteurs (Sophocles, Titus Livius, Vergilius, Ovidius, Seneca, Cicero, Horatius, Caesar,...) en modernere 'klassieken' (Erasmus, Jean de la Fontaine, Montesquieu, Racine, Vondel...). Dikwijls betreft het uitgaven *ad usum scholarum*.

d) Besluit

Toen Dominicus in het begin van de dertiende eeuw de orde der dominicanen stichtte, had hij uitdrukkelijk de bedoeling een orde te stichten die de prediking als hoofdbekommernis had. Daar hijzelf gepredikt had tegen de Albigenzen, wist hij hoe belangrijk een goede scholing was voor een efficiënte prediking. Daarom hechtten hij en zijn opvolgers een zeer groot belang aan de studie, en dan in de eerste plaats aan studie die rechtstreeks in dienst stond van de prediking. Voor deze studie waren boeken onontbeerlijk en de dominicanen hebben er dan ook kleine en grotere fortuinen aan gependeed. De uitgebreide beschrijving van de opeenvolgende bibliothecae dominicanae lijkt ons aan te tonen dat de Gentse dominicanen nooit het oorspronkelijke doel uit het oog verloren hebben. Zij ijverden ervoor in de eerste plaats boeken te verwerven die zij konden gebruiken bij hun zielzorg. Vanuit dit oogpunt is de huidige bibliotheca dominicana een kostbare aanwinst voor de Universiteit Gent, daar behalve de boeken zelf, ook de samenstelling van de bibliotheek interessant studiemateriaal is.